

Vanad privileegid ja uued ideed. Christoph Brendeken *versus* Christian Trapp

Piret Lotman*

Eesti kultuurilukku end meie emakeelsete raamatute üllitajana kinnistanud Christoph Brendeken (1649–1710) põhjalikumat tutvustamist ei vaja. Goslarist pärit ja Stockholmis Henrik Keyseri trükikojas ametit õppinud Brendeken asus 1674. aastal elama Tallinna, kus kaks aastat hiljem abiellus trükkal Adolph Simoni lesega. Tolleaegse tava kohaselt päris ta oma eelkäijalt linna ja gümnaasiumi trükkali ameti koos sellega kaasnevate privileegidega. Viimaste hulka kuulus ka eestikeelsete raamatute väljaandmise privileeg, mille Adolph Simon oli saanud 11. juulil 1672. Privileeg töötas suurt äritulu, sest rahvakoolide asutamine ja üldise kirjaoskuse edenemine sajandi viimasel veerandil kasvatas vajadust eestikeelse kirjanduse järele.¹ Kuid gümnaasiumi trükiste ja eestikeelsete käsi- ja lauluraamatute üllitamine oli vaid osa Brendekeni trükikoja laiahaardelisest tegevusest. Tallinna ainukese trükikoja omanikuna avaldas ta nii linna rae kui ka linnakodanike tellitud trükiseid ning saksakeelseid laulu- ja palveraamatuid.² Kindla osa Brendekeni teenistusest moodustas kindralkuberneri kantselei dokumentide ja ametlike väljaannete trükkimine.³

Brendekeni positsioon Eestimaa kirjastusturu ainuvalitsejana polnud siiski kõigutamatu. Eestikeelsete raamatute väljaandmisel konkureeris ta Johann Fischeri kirjastusega Riias, kes müüs oma raamatuid odavamalt.⁴ Tallinnas oli Brendeken pärinud lisaks privileegidele ka müügitüli kohalike raamatukõitjatega.⁵ Siin töötas talle kujuneda tõsiseks konkurendiks 1690. aasta 28. novembril Tallinna kodanikuks saanud Christian Trapp (1664–1750).⁶ Hilisemas ajaloo-kirjutuses mainitakse Trappi vaid põgusalt ja enamasti negatiivse eelhoiakuga. Trapis on nähtud sissetungijat auväärse trükkali tegutsemisalasse. Nii kirjutab Friedrich Puksoo, et Trapp soovinud 1697. aastal saada privileegi saksakeelse lauluraamatu trükkimiseks, aga kuna ta seda ei saanud, trükiti raamat Lübeckis.⁷ Selle vea parandab Liivi Aarma, kinnitades, et 1697. aasta 23. oktoobril andis Eestimaa Konsistoorium Christian Trapile loa saksakeelse raamatu trükkimiseks. Kuid nimetab samas Trappi kubermanguvalitsuse kantselei rikkaks raamatukõitjaks ja kirjastajaks ning tõstab esile Brendekeni kogemust saksakeelsete lauluraamatute kirjastamisel.⁸ Nii Bren-

* Piret Lotman (1950), ThD, ajaloolane, Eesti Rahvusraamatukogu vanemteadur, piret.lotman@nlib.ee

¹ Vt. nt. F. Puksoo. Die Buchdrucker Brendeken in Estland. (Maschinenschrift mit handschriftlichen Verbesserungen.) TÜ raamatukogu, f. 59, s. 34, lk. 3–5.

² K. Robert. Boktryckarna i Tallinn på 1600-talet. – Den estniska boken genom seklerna. Helsingfors: Helsingfors Universitetsbibliotek, 1995, lk. 48.

³ K. Vanamölder. Gümnaasiumi trükkal ja keskvoimu korralduste publitseerimine 17. sajandi lõpu Tallinnas. – Tuna 2011, nr. 2, lk. 26–42.

⁴ K. Robert. Boktryckarna i Tallinn på 1600-talet, lk. 44.

⁵ F. Puksoo. Die Buchdrucker Brendeken in Estland, lk. 5.

⁶ G. Adelheim. Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690 ühes jätkuga kuni 1710-ni. Tallinna Linnaarhiivi väljaanded nr. 7. Tallinn, 1933, lk. 132.

⁷ F. Puksoo. Die Buchdrucker Brendeken in Estland, lk. 5.

⁸ L. Aarma. Saksakeelsete lauluraamatute ja kalendrite kirjastamisest Tallinnas Põhjasõja aegu. – Raamatukogu 2011, nr. 2, lk. 15.

dekeni kui ka Trapi üllitatud lauluraamatute laule on üksikasjalikult analüüsinud Tiitu Reimo, vältides ühtaegu subjektiivseid hinnanguid raamatute kirjastajate kohta.⁹ Reimo on siiski jätnud avamata kummagi lauluraamatu avaldamise tagamaad ja seda lünka püüangi järgnevalt täita.

Konkurentis Tallinna lauluraamatute kirjastamisel

Christian Trapi varasemast elukäigust on vähe teada. Trapi protestantidest vanemad siirdusid kodupaigast Wrocławist katoliku kiriku taastugevnenemise ajal tema emapoolse onu, õigus-teadlase Friedrich Geissleri kutsel toona Rootsi võimu all olevasse Leipzigsisse.¹⁰ Millal ja mis põhjusel Trapp Tallinna elama asus, jääb paraku selgusetuks. 1685. aastal ilmunud Rittmeyer'i teos „Himmlisches Freuden-Mahl Der Kinder Gottes auf Erden“ on tiitellehe järgi trükitud Tallinnas Christian Trapi kirjastamisel.¹¹ Kuigi raamat kindlasti ei ole trükitud Tallinnas, pidi Trapil sel ajal mingi seos Tallinnaga olema. Samuti võib Rittmeyer'i raamatu üllitamise taga eeldada Trapi huvi harduskirjanduse ning vaimulike laulude vastu.

Brendeken oli kahtlemata kogenud trükkal ning teatav kogemus oli tal ka saksakeelsete lauluraamatute väljaandmisel. 1676. aastal ilmunud lauluraamat oli tema esimene trükis,¹² kuid selle päris ta tõenäoliselt oma eelmisel aastal surnud eelkäijalt. Milline oli tema osa 1685. ja 1694. aastal ilmunud lauluraamatute koostamisel, jääb praegu vastuseta, sest Eesti raamatukogudes neid trükiseid ei leidu.¹³ Neist enam huvi pakub aga Brendekeni eessõnaga 1704. aastal ilmunud raamat „Neu-vermehrtes Revalisches Gesang-Buch“,¹⁴ mis oli mõeldud ennetama Christian Trapi tol ajal alles koostamisel olevat lauluraamatut.

Kahe raamatuärimehe esimese avaliku tüli põhjuseks olid hoopis eestikeelsed käsiraamatud. Nimelt hiilis Brendeken mööda kohustusest müüa raamatute köitmata poognad köitjale, et too need ise kallima hinnaga edasi müüa saaks. Trükkalil oli köidetud raamatute müümine keelatud. Brendeken lasi raamatud köita oma võõraspojal Peter Simonil ning kauples nendega ise, mille peale linna köitjad esitasid kaebuse.¹⁵ Kaebuse esitamise ajal oli Trapp juba kindralkuberneri kantselei raamatuköitja. Tema varanduslik olukord oli pigem kehvapoolne, sest ta väitis, et ei saa astuda Kanuti gildi liikmeks, kuna sellega kaasnevateks seltskondlikeks kohustusteks ei ole tal piisavalt raha.¹⁶

Trapi teiseks elatusallikaks oli Saksamaalt toodud raamatute müümine. Tema ainukeses säilinud müüdü raamatute loendis domineerivad hardusliku sisuga raamatud nt. Johann Quirsfeldilt ja Heinrich Müllerilt. Selles nimekirjas lauluraamatute autoreid välja toodud pole, erandiks vaid Johann Arndti psalter.¹⁷ Mõistagi ei saa ühe juhusliku dokumendi alusel teha kaugeleulatuvaid üldistusi, kuid selge on, et Trapp tundis hästi Tallinna raa-

⁹ T. Reimo. „Sakstekirikulaulud“. Tallinnas 17. sajandi teisel poolel ilmunud saksakeelsed lauluraamatud. – Reformatsioon – tõlked ja tõlgendused. Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 16. Toim. P. Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019, lk. 211–220.

¹⁰ RA, EAA.1187.2.393. Acta 1709, l. 343p–345. Christian Trapp contra Christopher Brendeken, 8.09.1709.

¹¹ Himmlisches Freuden-Mahl Der Kinder Gottes auf Erden. Oder Geistreiche Gebethe, So vor- bey- und nach der Beicht und H. Abendmal kräftig zu gebrauchen, Nebenst Heilsahmen Unterricht, wie wir uns dabey zu verhalten; Samt einem Sünden-Register, darnach wir uns täglich zu prüfen; und hundert Christl. Lebens-Reguln. Mit einem Anhang von Morgen- und Abend-Gebehten auf alle Tage, und Absonderlichen Kirchen-Gebehten wie auch einiger Geistreichen Gesänge und Lieder. von M. J. Rittmeyer. Revel, In Verlegung Christian Trapp, Im Jahr 1685.

¹² RA, EAA.2.391. Acta 1707, l. 112. Christoph Brendekeni aruanne 26. juunist.

¹³ Vt. nende kohta lähemalt: T. Reimo. „Sakstekirikulaulud“. Tallinnas 17. sajandi teisel poolel ilmunud saksakeelsed lauluraamatud, lk. 210–211.

¹⁴ Neu Vermehrtes Revalisches Gesangbuch, In welchem nicht allein die gewöhnlichen alten Kirchen-Lieder der D. M. L. sondern auch viele neue geistreiche Lieder zu finden. Reval: C. Brendeken, 1676.

¹⁵ TLA. 230.1.Bf 30 III, l. 92–93. Christian Trapp ja Michael Haußwald Tallinna raele, 12.01.1694.

¹⁶ RA, EAA.1.2.540, l. 39–40. Christian Trapp kindralkubernerile, 2.06.1693.

¹⁷ RA, EAA.1.2.600, l. 55. Christian Trapp contra Otto von Rehbinder, 5.07.1699.

matuturgu, mis võis ka olla tema saksakeelse lauluraamatu koostamise ajendiks.

Saksakeelse uue lauluraamatu avaldamine Tallinna kirikute jaoks muutus aktuaalseks seoses Rootsi 1686. aasta kirikukorra kehtestamise nõudega Eestimaal 1692. aastal.¹⁸ Kirikulaule käsitlevas peatükis soovitati trükkida lauluraamatuid, mis sisaldaksid lisaks juba kasutusel olevatele ka uusi vaimulikke laule.¹⁹ Ettepanek uue saksakeelse lauluraamatu kirjastamiseks olevat tehtud Trapile 1695. aastal, misjärel teinud ta kulutusi parima trükipaberi hankimiseks, lubades samas müüa raamatut võimalikult soodsas hinnaga.²⁰ Kokkuleppe lauluraamatu avaldamiseks sõlmis Eestimaa Konsistoorium Christian Trapiga 1697. aasta 23. augustil. Konsistooriumi ettekirjutusi raamatu sisule teada ei ole, kuid lauluraamat oli mõeldud kasutamiseks kõigis Tallinna kirikutes tingimusel, et Trapp laseb neisse paigutada uued lühtrid. Seda ta oma sõnul ka tegi.²¹ 23. oktoobril 1699 sai Trapp lauluraamatu jaoks Stockholmist ka kuningliku privileegi klausliga, et kümne aasta jooksul ei tohi keegi seda raamatut järeltrükkida.²²

Brendeken oli sellest privileegist teadlik, sest kui ta 1703. aasta 29. aprillil palus konsistooriumilt luba saksakeelse lauluraamatu avaldamiseks, vastati talle, et raamatu trükiprivileeg on juba antud Christian Trapile.²³ Sellest hoolimata avaldas Brendeken oma saksakeelse lauluraamatu juba järgmisel aastal, jõudes nii ette Trapist, kelle raamat trükiti Lübeckis 1706. aastal.²⁴ Järgmise aasta jaanuaris andis Trapp konsistooriumile 14 raamatut, ühe igale konsistooriumi liikmele, ühe toomkoolile ja ühe raamatukodule.²⁵

Kuigi Brendeken jõudis oma raamatu varem üllitada, süüdistas ta konkurenti pettuses ja majandusliku kahju tekitamises. Nimelt läinud Saksamaalt paberi tellimine talle väga kulukaks, raamat jäänud aga Trapi lauluraamatu tõttu müümata.²⁶ Trapi pettus seisnenud selles, et lauluraamatu trükiprivileeg oli antud trükkal Christian Trapile, kes teatavasti oli aga raamatukõitja. Privileegi kohaselt tulnuks raamat trükkida Tallinnas Trapi trükikojas, mida ei eksisteerinud. Linna ainukese trükikoja „suurte kuludega rajanud ja 30 aastat au sees hoidnud“ Brendeken nõudis seetõttu Trapi raamatu konfiskeerimist.²⁷ Trapp tõi enda kaitseks näiteid teistestki raamatukõitjate kirjastatud raamatutest, Lübeckis lasknud ta aga

¹⁸ Königl. Mäytt. ... Gnädigste Resolution [von KirchenOrdnung]... in Ehstland... / gegeben Stockholm d 30 Nov. Anno 1692; Vt. selle kohta ka L. Kõiv. Reval und Kirchenpolitik Schwedens. – Kirikukorraldus ja vaimulik elu rootsiaegses Tallinnas. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis 54. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021, lk. 253; RA, EAA.1187.2.13, l. 28. Konsistooriumi protokoll, 19.03.1695.

¹⁹ Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Grossmächtigste König und Herr, Herr Carl der Eilffte, Der Schweden, Gothen und Wenden König, ec. Im Jahr 1686 hat verfassung und Im Jahr 1687 im Druck ausgehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen Verordnungen. Auff HöchstErmeldten Ihrer Königl. Majt gnädigsten Befehl ins Teutsche übersetzt. Stockholm: Joh. G. Eberdt, 1687, lk. 56.

²⁰ RA, EAA.1187.2.381. Acta 1697, l. 259. Christian Trapp konsistooriumile, 19.08.1697.

²¹ RA, EAA.1.2.701, l. 120–121p. Christian Trapp, 21.01.1708.

²² RA, EAA.1187.2. 393. Acta 1709, l. 232–232p. Christian Trapile antud privileeg, 23.10.1699.

²³ RA, EAA.1187.2.21, l. 24p. Konsistooriumi protokoll, 29.04.1703.

²⁴ Neu-vermehrtes Revalisches Gesang-Buch, In welchem ausserlesene geistreiche, zur Kirch- und Hauss-Andacht dienliche Gesänge, Als des sehl. D. Mart. Lutheri und anderer rechtgläubiger Lehrer und gottseliger Christen Lieder, Nach Anleitung des Stockholmischen Gesang-Buchs, ordentlich zusammen getragen; Sampt einem geistreichen Gebet-Buch. Reval, gedruckt und verlegt von Christ. Brendeken, G. Buchdr., 1704. Vollständiges Revalisches Gesang-Buch, So Auf hohe Vorsorge aus denen ausserlesenen geistreichsten Liedern, Sonderlich des theuren Mannes Lutheri, des geistreichen Paul Gerhards und andern vortrefflichen Männer mit Fleiss zusammen getragen, Mit saubern Kupffern gezieret, und mit einem schönen Gebet-Buche versehen, Damit einem betrübten Kinde Gottes nichts ermangeln möge Sich Zu allen Zeiten, in allen Fällen, in Fest- und Freuden-Tagen, in grosser Seelen-Traurigkeit, in Verfolgung und Verachtung, in Kranckheit, in Armuth, in Todes-Noth etc. mit völligem Troste und himmlischer Freude beständig zu vergnügen. Reval: Verlegt von Christian Trapp, 1706.

²⁵ RA, EAA.1187.2.24, l. 38. Konsistooriumi protokoll, 16.01.1707.

²⁶ RA, EAA.2.391. Acta 1707, l. 112–112p. Christoph Brendeken, 26.06.1707.

²⁷ RA, EAA.1187.2. 393. Acta 1709, l. 275–277p. Christoph Brendeken, 26.07.1709.

Christoph Brendekeni kirjastatud saksakeelse lauluraamatu köide.

keni lauluraamatu lauludest – 399 laulu – ka Trapi lauluraamatus. Need laulud, mida Reimo põhjendatult käsitab saksa luterlike lauluraamatute tuumiklauludena, moodustavad aga vaid veidi rohkem kui kolmandiku Trapi lauluraamatust.³⁵ Sellele viitab ka Trapp ise, tõrjudes Brendekeni süüdistusi oma lauluraamatu kopeerimises. Lauluraamatute kõige olulisem erinevus peituvat aga Trapi sõnul nende koostamise täiesti erinevas meetodis. Paraku ei selgu, mida Trapp siin konkreetset silmas peab.³⁶

Christian Trapi lauluraamat

Trapp koostas oma raamatut peaaegu kümme aastat. Ja tulemus on ilus. Erinevalt Brendekeni raamatu raskepärasest ja lohisevast eessõnast on tema pöördumine lugeja poole vahetu ja stiililiselt väljapeetud. Raamatu avaldamist põhjendab ta kujundlikus ja haaravas sõnastuses:

raamatu trükkida nii soodsas müügihinna kui ka parima trükikvaliteedi tagamiseks. Ouline olnud seegi, et Trapi Saksamaal elav isa aidanud tal trükikulusid kanda.²⁸

Üks Brendekeni etteheiteid Trapile oli tema varem ilmunud lauluraamatu tiitli kopeerimine.²⁹ Tiiu Reimo toob sarnase joonena esile ka Tallinna panoraami kasutamise mõlema raamatu vaselõikes frontispissil.³⁰ Tegemist pole siiski sama autori tööga, lauluraamatute palgelehed on täiesti erineva kujundusega.³¹ Ka ei saa teha rutakaid järeldusi raamatu sarnase pealkirja põhjal. Juba Brendekeni raamatu pealkiri viitab selle algallikale, 1695. aastal Stockholmis ilmunud saksakeelsele lauluraamatule.³² Trapi raamatu pealkiri sarnaneb kõige enam Riia lauluraamatu uusväljaande omaga.³³ Brendekeni lauluraamatu paljusõnaline sissejuhatus järgib 17. sajandil levinud tava tuua lauluraamatute eessõnades välja musitseerimisele viitavaid kirjakohti nii Vanas kui ka Uues Testamendis.³⁴ Reimo uurimuse kohaselt sisaldub ligi kolmveerand Brende-

²⁸ RA, EAA.1187.2.393. Acta 1709, l. 343p–345. Christian Trapp contra Brendeken, 8.09.1709.

²⁹ RA, EAA.1187.2.701, l. 129–129p. Christoph Brendekeni kiri Tallinna raele ja kindralkubernerile, 29.06.1707.

³⁰ T. Reimo. „Sakstekirikulaulud“. Tallinnas 17. sajandi teisel poolel ilmunud saksakeelsed lauluraamatud, lk. 213.

³¹ Vrd. Tallinn. Salgamata ilusaim linn. Tallinn 17.–19. sajandi illustatsioonidel. Koost. R. Hiie, L. Petina, U. Sildre. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2020, lk. 50–51 ja lk. 52–53.

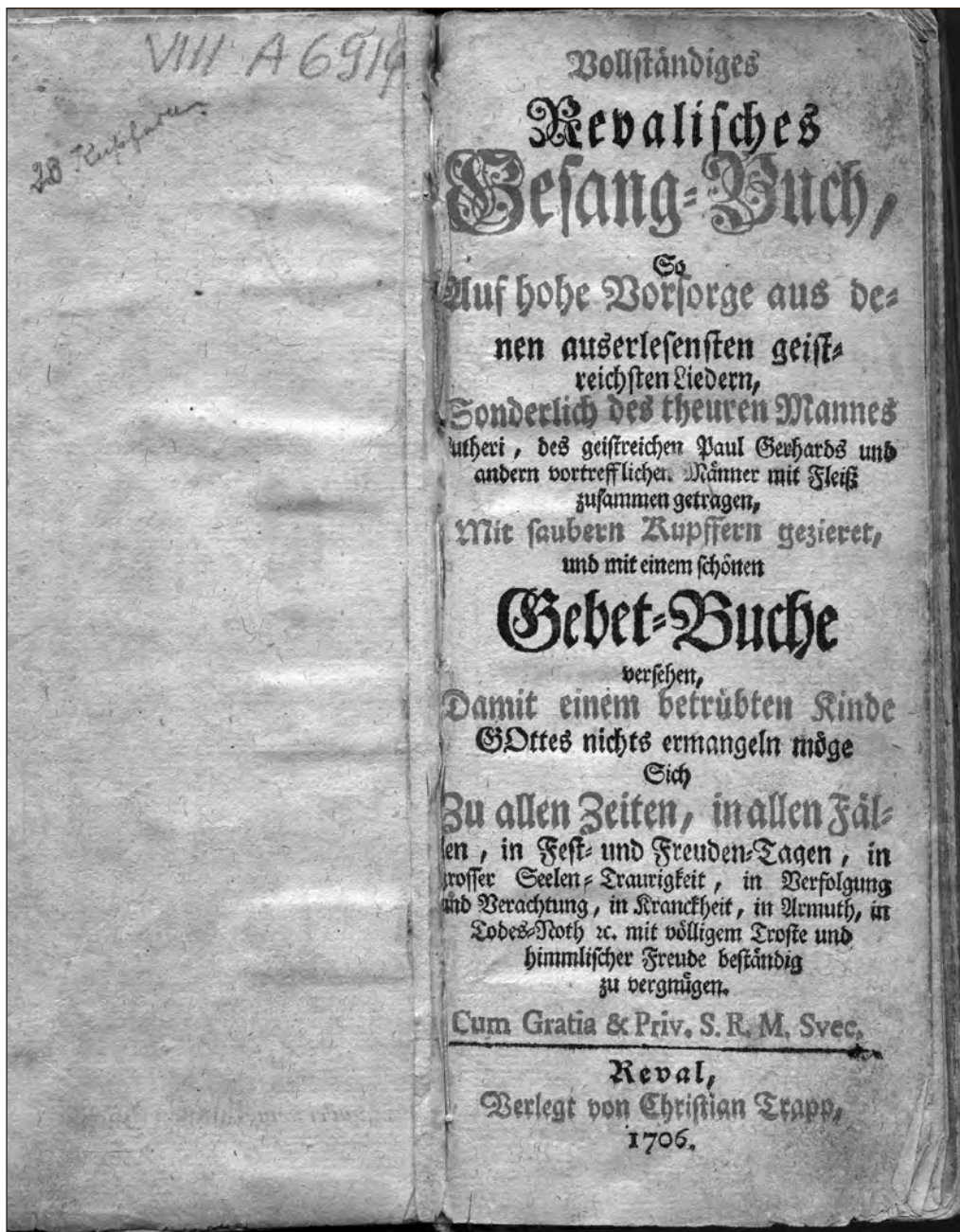
³² Neu vermehrtes Stockholmisches Teutsches Gesang-Buch. Stockholm: Nathanael Goldenau, 1695.

³³ Neu Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch Bestehend Aus schönen Geistreichen Liedern und Psalmen, Nach Ordnung der Jahre Zeiten ... Nebst einem Andacht- und Trost-vollen Gebet-Buche ... Riga: Bey Georg Matthias Nöller, 1700.

³⁴ Vt. selle kohta lähemalt: T. Reimo. „Sakstekirikulaulud“. Tallinnas 17. sajandi teisel poolel ilmunud saksakeelsed lauluraamatud lk. 214–215.

³⁵ T. Reimo. „Sakstekirikulaulud“. Tallinnas 17. sajandi teisel poolel ilmunud saksakeelsed lauluraamatud, lk. 221–222.

³⁶ RA, EAA.1187.2.701, l. 120–121. Christian Trapi selgitus, 21.01.1708.

Christian Trapi kirjastatud lauluraamatu tiitelleht.

„Röömus inimsüda on meeldivaim paik Jumalale, kuid tühised ilmalikud naudingud külvavad sinna okkaid ja ohakaid. Maailm on klaasist meri, kuid klaas on habras ja meri muutlik. Mis on aga igavene, on tõde Issandas. Laul muudab hinge röömsaks ja leevendab meelehärmi.“
 Kuigi lauluraamatuid on juba palju, sõandab Trapp lisada neile veel ühe, sest kauneid palee-
 sidki rajatakse aina juurde. Raamatusse koondatud Paul Gerhardti ja teiste auväärsete laulu-
 loojate laulud ning Johann Habermanni palved lohutagu kristlasi rasketel aegadel, pakkugu

lootust ja rõõmu. Lauludele lisatud vaselõikes pildid on mõeldud neid tundeid tugevdama.³⁷

Nii nagu Trapi lauluraamatu pealkiri, sarnaneb ka selle struktuur Riia lauluraamatuga. Erinevused on väikesed, näiteks järgnevad Trapil kirikuaasta lauludele katekismuselaulud ja seejärel pühapäevalaulud. Riia lauluraamatus on vastupidi. Kateskimuselaulude rubriigis järgnevad Trapil pihilauludele armualaululaulud, Riia lauluraamatus õigeksmõistmise laulud. Selliseid ümberpaigutusi on veelgi, kuid Riia lauluraamatu kasutamist võib järeldada laulude enamasti samasugusest järjestusest rubriigi lõikes. Siiski pole Trapp Riia lauluraamatut matkinud, vaid täiendanud uute lauludega Saksamaal ilmunud lauluraamatuist. Raamatus on viidatud Frankfurdi (1670), Heinrich Elmenhorsti Hamburgi (1681), Lüneburgi (1695) ja Valentin Wagneri, kõige sagedamini aga Marburgi lauluraamatule (1701). Andreas Luppiuse lauluraamatu „Andächtig singende Christen Mund“ (1692) kasutamine osutab Trapi huvile eelpietistliku kirjanduse vastu.³⁸ Raamatu eessõnas nimetab Trapp laulude autoreist ainsana Paul Gerhardti (1607–1676), tolle aja tunnustatuimat laululoojat.

Gerhardti populaarsust kajastavad ka Tallinna saksakeelsed lauluraamatud. Tiiu Reimo arvestuste kohaselt sisaldasid need ühtekokku 99 Gerhardti laulu, 41 laulu rohkem, kui oli samuti hinnatud laululoojalt Johann Ristilt.³⁹ Trapi lauluraamatus on vähemalt 93 Paul Gerhardti laulu, 16 neist puuduvad Riia lauluraamatus. Laule, mida Riia lauluraamatus ei ole, on Trapil paarisaja ümber. Koostanuks selle raamatu haritud vaimulik, võiksime neid laule analüüsidest teha järeldusi tema teoloogiliste vaadete kohta. Trapp on ilmselt lähtunud raamatute müügikogemusest ja tema laulud peegeldavad auditoriumi nõudlust ning ta enda kirjandusmaitset. Laulud on ta valinud pika aja vältel paljusid lauluraamatuid sõeludes. Kas mõtles Trapp raamatu koostamise uue meetodi all selle sisulist uuendamist? Riia lauluraamatule lisatud laulude hulgas on vaid kümme, mis leiduvad ka eestikeelsetes lauluraamatutes. Johann Anastasius Freylinghauseni 1704. aastal ilmunud pietistliku lauluraamatu autoreid on Trapi valikus 20, kuid samu laule kõigest 14. Trapi üks lemmikuid näib olevat Wolfenbütteli pietist Gottfried Wilhelm Sacer, kellelt on tema raamatus 17 laulu, millest kolm puuduvad Riia lauluraamatus. Mitu laulu on samuti pietistlikes lauluraamatuis hinnatud autoreilt Salomo Liskowilt ja Sigismund von Birkenilt. Kõik nimetatud laululoojad olid omal ajal tunnustatud poeedid, Birken kroonitud koguni tiitliga *poeta laureatus*.⁴⁰ Võib arvata, et Gerhardti laulude ülekaal Trapi lauluraamatus ei johtu teiste raamatute eeskujust, vaid tema heast luuletundmisest. Paul Gerhardti peeti saksa barokiaja suurimaks luuletajaks juba tema eluajal ning aeg ei ole seda hinnangut muutnud.⁴¹ Küll on aga ajas muutunud hinnangud Gerhardtile kui teoloogile. Kui varasemad uurijad on näinud vastuolu ortodoksse luterlase Gerhardti teoloogia ja tema laulude vagadusliku sisu vahel, siis nüüdisajal tõdetakse, et Gerhardti laulud toovad esile luterliku ortodoksia isiklikule kogemusele toetuva hardusliku tahu.⁴² Lisaks luulemeisterlikkusele peitub just siin põhjus, miks tema lauludel oli kindel koht ka pietistlikes lauluraamatutes.⁴³

Trapi lauluraamat oli esimene Eestimaa lugejale mõeldud lauluraamat, mis ei lähtunud teoloogilisest intentsioonist, vaid eeldatavast kasutajahuvist, seega esimene puhtkommertsli-

³⁷ Vollständiges Revalisches Gesangbuch ... Vorwort.

³⁸ Andreas Luppiuse kohta vaata lähemalt: S.-P. Koski. Geist=reiches Gesang=Buch vuodelta 1704 pietistisenä virsikirjana. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 172. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 1996, lk. 80–84.

³⁹ T. Reimo. „Sakstekirikku laulud“. Tallinnas 17. sajandi teisel poolel ilmunud saksakeelsed lauluraamatud, lk. 223.

⁴⁰ S.-P. Koski. Geist=reiches Gesang=Buch vuodelta 1704 pietistisenä virsikirjana, lk. 233–235.

⁴¹ Gerhardti laulude esimestest tõlgetest eesti keelde vt. K. Ross. Eesti filoloogia sünd ja kirikulaulude tõlged. – Keel ja Kirjandus 2016, nr. 8–9, lk. 652–658.

⁴² E. Axmacher. Johann Arndt und Paul Gerhardt. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 2001, lk. 73–89.

⁴³ S.-P. Koski. Geist=reiches Gesang=Buch vuodelta 1704 pietistisenä virsikirjana, lk. 199–209.

kel kaalutlustel valminud lauluraamat. Selle laulude valikus peegeldusid nii 18. sajandi alguse haritud inimese subjektiivne jumalatummetus kui ka värsikultuuri areng.

Kuid on ka võimalus, et Trapp ei pidanud oma uue meetodi all silmas lauluraamatu koostamise põhimõtteid, vaid hoopis lihtsamat ja praktilisemat asja. Nimelt paigutati Trapi ettepanekul Stockholmi eeskujul Tallinna kirikutesse valged plekist tahvlid vahetatavate laulunumbrite jaoks. Trapi lauluraamatu nummerdatud registri järgi leidis kirikuline hõlpsalt vajaliku laulu. Ühtaegu tähendas konsistooriumi otsus Trapi lauluraamatu tunnustamist Tallinna saksakeelsetel teenistustel kasutatava lauluraamatuna.⁴⁴

Lahtiste otstega järellugu

Konkurendi edu juhtus Brendekeni jaoks halvale ajale. Sõja tõttu olid tema sissetulekud kahanenud, ka polevat linn maksnud talle ettenähtud töötasu.⁴⁵ Konsistoorium oli sõlminud temaga kokkuleppe eestikeelse Uue Testamendi trükkimiseks ja andnud ka 50 riigitaalrit paberi ostmiseks. Sellest aga ei piisanud, sest Brendeken oli muretsenud raamatu tarbeks ka uued trükitüübid ja koolitanud selli neid kasutama. Mida aga ei olnud, oli eestikeelne Uus Testament.⁴⁶ Samal ajal süüdistas Trapp teda oma 100 eksemplari lauluraamatu omastamises ja müümises. Trapp tahtnud saata need raamatud laevaga Lübeckisse, kus tema selli isa need vastu võtma pidanuks. Raamatud võtnud aga laevalt omavoliliselt Brendekeni võõraspoeg Peter Simon. Simon ise nimetas sellist süüdistust laimuks. Ühe selli tunnistuse kohaselt müünud need raamatud Simonile aga Trapi enda sell.⁴⁷

See kohtuasi kandub üle sellide vastastikusteks süüdistusteks teistes küsimustes, hoopis kummaline on aga järgmine lauluraamatutega seonduv protsess. 1709. aasta 31. mail on Trapp süüdistanud Brendekeni oma hoole ja vaevaga koostatud raamatu järeltrükkimises, pealegi konsistooriumi nõusolekuta, ilma piltideta ja halvale paberile, sinna on lisatud aga tema laulude registrid. Trükiprivileegile apelleerides nõudis Trapp Brendekeni raamatu konfiskeerimist ja talle 500 taalri suuruse trahvi määramist.⁴⁸ Sama aasta juulis on ta süüdistust korranud.⁴⁹ Brendeken omakorda heidab Trapi ette temalt elatise röövimist: Trapp olevat oma lauluraamatuga rohkem teeninud kui Brendeken kolmekümne aastaga. Uue lauluraamatu pidanud ta aga välja andma, sest eelmisest polevat enam ühtegi eksemplari alles. Konsistooriumi heakskiitu see ei vajanud, kuna kehtis veel tema eelmise lauluraamatu privileeg, kuid Trapi raamatuga ei ole sel mingit pistmist. Laulud on ta kogunud erinevatest lauluraamatutest ja neid on saja võrra vähem kui Trapi lauluraamatus. Mis aga registritesse puutub, siis Tallinna kodaniku ja trükkalina on temalgi õigus laule Tallinna kirikute tahvlitel kajastada.⁵⁰ Süüdistuse lauluraamatu müügist saadud suurest kasust lükkas Trapp ümber: trükitud 2000 eksemplari olevat pool veel müümata. Lisaks läksid kaduma 100 raamatut, mille ta Lübeckisse saata tahtis. Trapp elavat koguni vaesuses, erinevalt Brendekenist, kes on oma eestikeelset raamatut viis või kuus korda välja andnud ning koos oma pojaga müünud.⁵¹ Kaebealuse vastuväidetest hoolimata otsustas kohus, et Trapi privileegi on rikutud ning Brendeken peab registrid oma raamatutest välja rebima ning konsistooriumile üle andma. Lisaks nõudis Trapp, et tema vastu suunatud Brendekeni laimukiri kõrvaldataks

⁴⁴ RA, EAA.1187.2.24. Konsistooriumi protokollid 1707, l. 38–40p.

⁴⁵ TLA. 230.1. Bf 30 III, l. 101. Christoph Brendeken Tallinna raele ja justiitsbürgermeistrile, 30.04.1707.

⁴⁶ RA, EAA.1187.2.392. Acta 1708, l. 100. Christoph Brendeken konsistooriumile, 17.04.1708.

⁴⁷ TLA. 230.1. Bf 30 III, l. 117p. Trapp 20.11.1707; l. 114 Peter Simon Christian Böhmile; l. 112–113 Barthold Lütgens kohtunikule, dateerimata; l. 116–117 Barthold Lütgens 1708 nov.

⁴⁸ RA, EAA.1187.2. 393 Acta 1709, l. 234. Trapp konsistooriumile, 31.05.1709.

⁴⁹ *Ibid.*, l. 256–256p. Christian Trapp konsistooriumile, 5.07.1709.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 275–277. Christoph Brendeken, 26.07.1709.

⁵¹ *Ibid.*, l. 343–345. Christian Trapp contra Christoph Brendeken, 8.09.1709.

konsistooriumi dokumentide hulgast ja hävitatakse. Edaspidi aga peab ta võimaldama Trapil oma trükiseid kõita ja müüa. Seejärel andsid mehed teineteisele leppimise märgiks kätt ja loobusid Jumala nimel vastastikustest süüdistustest.⁵² Jääb siiski selgusetuks, kas Brendeken trükkis veel ühe saksakeelse lauluraamatu, mis kaotas aga registriteta mõtte ja pole seetõttu säilinud.

On aga selge, et nende meeste sõbralikust koostööst asja ei saanud. Brendeken suri järgmisel aastal katku, pärandades oma trükikoja pojale. Trapp pages sõja eest Stockholmi. 46-aastasena oli ta kaotanud kõik, välja arvatud oma perekonna – abielust Anna Maria Völckeriga oli tal Tallinnas sündinud kolm last: pojad Samuel Berndt ja Johann Fredrik ning tütar Anna Maria – ja ametioskused ning visaduse. Uut elu Stockholmis alustas Trapp kammerkolleegiumi köitjana. Eelmine köitja Thomas Schenk oli lahkunud juba aasta eest ja jätnud talle äärmiselt viletsas seisus dokumendid. 1718. aastal sai Trapist Stockholmi raamatuköitjate tsunfti liige, kuid 10 riigitaalri suuruselt liitumistasust suutis ta maksta vaid neli. Ülejäänulubas ta maksta siis, kui tema poeg Johannes Fredrik on ameti selgeks saanud. 1722. aastal siirdus ta Turusse, kus töötas raamatuköitjana koos oma pojaga.⁵³ Juba järgmisel aastal sai ta loa raamatupoe avamiseks. Lisaks muretses ta soovitud kirjandust Turu Akadeemia tudengitele, kes hindasid tema asjatundlikkust. Ka jätkas Trapp Turus kirjastajana, üllitades kooliraamatuid, harduskirjandust ja kalendreid. Tema kirjastatud ladinakeelsed Aisopose valmid anti välja kordu trükis ning Ahasverus Fritschi soomekeelsest palveraamatust ilmus koguni viis trükki. Trapi surmaga 1750. aastal katkes tema raamatupoe tegevus, köitekoda pidas tema lesk edasi veel oma surmani 1761. aastal.⁵⁴

Kirjutise valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG34 „Võimusuhted ja identiteet 16.–19. sajandi eesti kirjakeeles“.

⁵² RA, EAA.1187.2. 26. Konsistooriumi protokollid 1709–1710, l. 55p–56p. Abschied. Detsember 1709.

⁵³ Arvid Hedberg. Stockholms bokbindare 1460–1880. Nordiska museets handlingar 37. Band II. Stockholm, 1960, lk. 44–46. Geni andmetel on Christian Trapi abikaasa Anna Maria Volker sündinud 16.09.1672 ja surnud 16.06.1761.

⁵⁴ T. Laine. Kolportööreja ja kirjakaupiaita. Kirjojeen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006, lk. 175–178.